

BABATHA’NIN ARŞİVİ: ROMA İMPARATORLUĞU’NDA BİR YAHUDİ KADININ HİKÂYESİ VE KETUBA ÖRNEKLERİ

Babatha’s Archive: The Story of a Jewish Woman in the Roman Empire and
Examples of Ketuba

Umut DİNÇ*

ÖZ

Aile sadece Yahudi toplumunun neslinin devamı için değil, aynı zamanda Tanrı’nın sözlerinin uygulanması açısından da bir araç niteliğindedir. Yahudi kutsal kitabı Tevrat’ta ideal ailenin ve tabii ki kadının niteliğine yönelik fazlaca vurgu, ilerleyen yıllarda Talmud ve Mişna gibi diğer dini metinlerin oluşumlarında da kendini göstermiştir. Roma İmparatorluğu’nun MS. II. yüzyılında Iudæa-Arabia Bölgesi’nde yaşayan Babatha topladığı belgeler aracılığıyla sadece aile içerisindeki konumu açısından değil aynı zamanda ekonomik gücü, toplumsal yaşamı ile ilgili verdiği bilgiler sayesinde Yahudi kadınının nasıl yaşadığını kutsal kitaplar dışında da görmemizi sağlamıştır. Yine onun arşivinde bulunan ketuba adının verdiğimiz evlilik belgesi, ailenin oluşumunda dikkat edilmesi gereken temel unsurların bilgisini, kadının haklarını, evlilikle ilgili sınır ve şartların belirlenmesi açısından önemlidir. Böylelikle Yahudi toplumunun temel yapısını oluşturan aile ve tabii ki kadının kutsal metinler dışında yaşamına yönelik elimizdeki en kapsamlı ilk belgelerden birisi olan Babatha’nın arşivi bize bıraktığı çok dilli belgeler ile Yahudi kadınının Yahudi, Hellenistik ve Roma gibi farklı kültürel etkiler karşısında yaşamını göstermesi açısından oldukça renkli bir canlandırma yapmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Babatha arşivi, Yahudi kadını, evlilik, aile, sosyo-ekonomik hayat.

ABSTRACT

The considerable emphasis in the Jewish holy book Torah on the nature of the ideal family and, of course, on the quality of women, was also reflected in the formulation of other religious texts such as the Talmud and the Mishnah in the following years. Babatha, who lived in the region of Iudæa-Arabia in the II century AD of the Roman Empire, has enabled us to see how Jewish women lived outside the holy books, not only in terms of their position within the family, but also with the information she provided about their economic power and social life. The marriage document called

* Doktora Öğrencisi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir/Türkiye. E-posta: umut-dinc@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-7368-7697.

ketuba, also found in his archive, is important in terms of determining the basic elements to be considered in the formation of the family, the rights of the woman, the limits and conditions related to marriage. Babatha's archive gives us a very colorful animation in terms of showing the life of Jewish women in the face of different cultural influences such as Jewish, Hellenistic and Roman with the multilingual documents he left us.

Keywords: Babatha archive, Jewish woman, marriage, family, socio-economic life.

Giriş

Ketuba (evlilik sözleşmesi), en kısa açıklama ile kadın ve erkek arasında gerçekleşen erkeğin eşine karşı sorumluluklarının yazılı olduğu evlilik belgesidir. Eski Yahudi geleneğinde evlilik törenlerinde kocanın eşine ödediği “mohar” adlı paranın olduğu bilinmekle birlikte, ayrıca Tevrat metinlerinde evlilik ve aile olmaya yönelik bolca teşvik içeren emir bulunmaktadır (Ünal, 2016: 225-241).¹ Fakat ilk zamanlarda kadın ve erkek arasında Yahudi toplumu içerisinde bir evlilik sözleşmesi yapılmasına ihtiyaç duyulmaktaydı ve özellikle Rabbani kültürün etkisiyle ketuba yazılı hale gelmeye başladı (Schereschewsky, 2007: 93). Bu sürecin nasıl işlediği ile ilgili kimi tartışmalar bulunmakla birlikte ketubanin ortaya çıkışı ile ilgili iki temel görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi “Mideoraita” Tora ve Musa'nın ilk beş kitabından türediği görüşü, ikinci görüş ise “Miderabbanan” rabbanilerin içtihatları sonucu oluşturulduğu fikridir (İçten, 2020: 239). Torah kitaplarında kesin atıfların bulunmaması Mişna'da karşılaştığımız ölüm ya da boşanma durumunda erkeğin kadına ya da kadının ailesine ödemek zorunda olduğu miktarın belirtilmesi ketubanin daha çok Rabbani gelenek zamanında şekillendiği düşüncesini ön plana çıkartmaktadır. Böyle bir uygulamaya ihtiyaç duyulmasının sebebi, Hellenistik kültürün yayılması ve beraberinde özellikle Romanizasyonun Yahudi toplumunu etkilemesini gösterebiliriz. Ketuba uygulaması ile erkek egemen anlayışında oldukça kolay olan boşanma eylemine karşı bir nebze olsun caydırıcı olmayı hedeflemekle birlikte, kadına da ekonomik anlamda imkân tanınması düşüncesi etkili olmuştur (Zeitlin, 2016: 145-146). Ketuba metinlerinde, dini metinlerin İbranice kullanımının aksine, Aramice kullanıldığı, bir önsöz-giriş kısmıyla başladığı, Tanrı'nın adının geçtiği ve kimi yerlerinde Tevrat metinlerinin vurgulandığı, an-

¹ Tevrat metinlerinde evlilik ile ilgili oldukça fazla vurgu yapılmaktadır. Tevrat metinlerinde geçen evlilikle ilgili emirlere örnek olarak bk. (*Kutsal Kitap Tevrat, Zebur*, 2011: Yer. 29: 6).

laşmanın yapıldığı tarih ve yerin belirtildiği, tarafların imzalarının olduğu görülmektedir (İçten, 2018: 31-33).

Babatha yazmaları, 1960'lı tarihlerde İudaea Çölünde, Ölü Deniz ve En-Gadi yakınlarında bulunan "Cave of Letters" [Harfler Mağarası] adlı mağarada bulunmuştur. Bar-Kohba isyanı döneminden yaşayan Babatha'nın isyanı desteklemesinden dolayı (Bowlin & Reed, 2016: 8) ya da karışıklıktan kaçarak toplayabildiği belgeler ile bu mağaraya sığındığı düşünülmektedir. Dönemin ileri gelen Yahudi kadınlarından birisi olan Babatha ve ailesine ait el yazmaları Roma yönetim anlayışı, kadının yaşamı, aile ilişkilerini göstermesi açısından değerlidir (Davies, 2021: 80). Arşivde yaklaşık 35 adet el yazması bulunmaktadır, yazmalar Aramice ve eski Yunanca yazılmıştır. Metinler içerisinde mülk satın alma sözleşmeleri, evlilik sözleşmeleri, krediler, arazi tescili ve kimi tartışmalı yasal işlemler hakkında belgeler bulunmaktadır (Czajkowski, 2014: 32-33). Ayrıca Babatha yazmalarının yanında Babatha'ya ait olduğu düşünülen bir çift sandalet, bir demet iplik, ince kumaş, iki sargı veya fular, bir anahtar, yüzükler, bıçaklar, bir toka, bir kutu, birkaç tas, bir orak ve üç su tulumu bulunmuştur (Esler, 2017: XV). Babatha beraberinde bıraktığı tarihsel malzeme ile birlikte Yahudi kadınının görüntüsü hakkında da bilgiler vermektedir.

1. Babatha'nın Yaşamı

Babatha, Manehem oğlu Simon'un kızıdır, Ölü Deniz'in güneydoğusunun ucunda kırsal bir liman kenti olan Maoza'da (bugün Ürdün sınırları içerisinde) MS. II. yüzyıl dolaylarında Yahudi cemaatinin içinde büyüdü. Bölge MS. 106 tarihinde Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline geldi (Cotton, 2022: 503). Roma İmparatorluğu bölgeyi eyaleti haline getirmesinin ardından bölgeye hâkim olan Nebati Krallığı'nın özerk yapısını tanıdı (Bowlin & Reed, 2016: 8). Varlıklı bir ailede büyümesine rağmen iki kocasından kalan miras onu daha da zengin hale getirdi, bu durum onun ekonomik faaliyetleri arttırmasına sebep oldu (Broshi, 1992: 230). İlk evliliği İesus adında bir Yahudi ile gerçekleşti fakat dört yıl sonra ilk kocası vefat etti, burada özellikle kocasından alacağı nafaka konusunda oğlunun vasileri ile anlaşmazlığa düştü (Czajkowski, 2014: 53; 57-59). İkinci evliliği ise MS. 127 tarihi dolaylarında gerçekleşti. Bu evlilikte Babatha, İudah isimli bir Yahudi'nin ikinci eşiydi. Evlilikten çocuğu olmadı ve eşi 130 dolaylarında vefat etti. İudah'ın vefatından sonra Babatha, çeyizini ve kendisine olan borçları güvence altına almak için ölen eşinin mülküne el koymak istedi ve eşinin ailesi ile kimi anlaşmazlıklar yaşadı (Czajkowski, 2014: 46-50; 69-71; 77-78). Girdiği bu ekonomik faaliyetler onun kutsal metinler dışında hayatı en

iyi bilinen Yahudi kadınlarından birisi haline getirdi. Birinci Yahudi İsyanı ile Bar-Kohba İsyanı arasında bölge ile ilgili bilgi veren belgelerin azlığına rağmen, Babatha arşivi aracılığıyla Roma İmparatorluğu'nun bölgeye yönelik yaklaşımına ek olarak zengin bir Yahudi kadınının Ölü Deniz Bölgesi'nde nasıl yaşadığı bilgisini elde etmekteyiz (Polotsky, 1962). Belgelerin analizini yaptığımızda Babatha'nın ve çevresindeki Yahudi kadınlarının yaşamına dair kısaca şu bilgilere ulaşmaktayız:

P. Yadin 5 numaralı belge (Czajkowski, 2014: 39-40; URL-1) MS. 110 tarihinde, Maoza Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun bölgeyi fethinin ardından yazılan ilk belge niteliğindedir. Bir borç belgesi özelliği göstermektedir ve belgede adı geçenler Yahudi'dir. Belgenin Babatha ile ilişkisi ve hazırlanış sebebi Babatha'nın ilk kocasından olan oğlu İesus'a amcası İoseph tarafından 1120 siyah gümüş vermesi ile ilgilidir. Bir başka deyişle Babatha'nın kocası İesus'un (baba oğul aynı ada sahipler) vefatından sonrasında amca İoseph, İesus'un oğluna borçlu konuma gelmektedir. İesus'un ölümü ardından malların kullanımı noktasında İoseph sorumluluğu üstlenmiş (ki geniş bir mal varlığından bahsedilmektedir) ve Babatha'ya da çeyiz bedeli ödenmiş, oğul İesus'a da İoseph tarafından para ödenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. İoseph'in ölen kardeşinin payını da topladığını ve İesus'a olan borcunu kabul ettiğini belgelerde görmekteyiz. Belgede ayrıca ödeme gerçekleşmemesi durumunda cezaya yönelik atıflar bulunmaktadır.

P. Yadin 7 numaralı belge MS. 120 tarihinde, Maoza Bölgesinden, Aramice yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 41-42). Yahudi kadınına mirastan geniş haklar vermesi açısından değerlidir. Babatha'nın babası, Manehem oğlu Simon, Maoza'da bulunan tüm mal varlığını (belgeye "ebedi hediye" adı verilmektedir) ölümü durumunda eşi İoseph kızı Miriam'a bırakmıştır. Fakat Simon hayatı devam ettiği sürece mülkler üzerinde haklarını elinde tutmaktadır. Belgede Miriam'ın bu hediyeği hangi şartlarda alacağı² hatta mülklerin kullanımının nasıl olması gerektiği gibi detaylı anlatımlar içermektedir. Ayrıca belgede kızları Babatha'nın dul kalması ve kocasının olmaması durumunda, hediye edilen mülkten pay sahibi olacağı, evlenmesi durumunda mülkün geri alınacağından bahsedilmektedir.

P. Yadin 12 ve 13 numaralı belgeler, MS. 124 tarihinde, Petra ve Maoza Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 50-51, 53; URL-2,

² Şart olarak Miriam'ın kocası ölüncüye kadar eşi olarak kalması ve kocasının bakımını üstlenmesi gösterilmiştir.

3). Babatha'nın eşinin vefatından sonra çocuklarına Petra'da bulunan "βουλή"³ tarafından vasi atandığını görmekteyiz (Cotton, 1993: 94-95). Bu örnek bölgede Roma örgütlenmesinin etkin olduğunun göstergesidir. Fakat bir vasi yerine iki adet vasi atandığı görülmektedir. Bu açıdan Roma hukukunda bulunan bir vasi yeterli olması düşüncesi yerel uygulamada yerini iki vasiye bırakmıştır (Isaac, 1992: 63-64). Belgenin daha dikkat çekici özelliği Babatha'nın oğluna vasilerinin mirastan yeteri kadar parayı ödememeleri (burada ana tartışma konusu Hurma bahçesi ile ilgilidir) üzerine Babatha'nın valiye şikâyetini iletmesi, ardından da valinin mahkeme için Petra'ya Babatha'yı çağırmasıdır (Isaac, 1992: 64). Bölgedeki Roma yönetim anlayışı Yahudi kadınının konumunu güçlendirdiği açık bir şekilde görülmektedir. Vali şikâyetin sebeplerini kişilerden dinlemek istemiştir. Görülen mahkemeden sonra valinin kararını açıkladığını düşünebiliriz. Bir Yahudi kadınının özgürce şikâyetini yapabildiğini ardından da başka bir şehre özgürce giderek sıkıntısını valiye anlattığını görmekteyiz.

P. Yadin 14 numaralı belge MS. 125 tarihinde, Maoza Bölgesinde, Aramice ve eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 55-57; Kraemer, 2004: 62B, URL-4). Babatha'nın Iudaea Bölgesi'nde kadınların ya da çocukların vasisi olan kimseyi tanımlamak için kullanılan "ἐπίτροπος"⁴ sahip olduğunu gösteren ilk belge olma niteliğindedir. Bölgelerde, kadınlar için vasilik kavramı sadece eski Yunanca yazılan metinlerde görülmektedir, Aramice ya da yerel dildeki metinlerde görülmemektedir (Cotton, 1997: 267). Genellikle yetim kalan çocuklar için düzenlenen vasilik belgeleri Roma'nın hakimiyetinde kadınlar içinde kullanıldığını görmekteyiz (Üçer, 2020: 232-234). Roma Devleti'nde cumhuriyetten imparatorluk dönemine geçiş sürecinde artık kadınlar kendileri tarafından vasilerini seçmektedirler (İnceel, 2009: 29). Bu durum kadınlar üzerinde vasilik uygulamasının artık önemini kaybetmeye başladığının kadın-erkek arasındaki farkların giderek azalmaya başladığının göstergesidir (Sherman, 1913: 128-129; Chevreaux, 2017: 189-202).

P. Yadin 15 numaralı belge MS. 125 tarihinde, Maoza Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 57-59; Kraemer, 2004: 62C; URL-5). Babatha'nın oğlunun iki vasisinin, Eglas oğlu Ioannes'i ve Ellouthas oğlu Abdoöbdas'ı, yeteri kadar maddi destek vermemelerinden dolayı görevle-

³ Roma İmparatorluğu'nda meclise verilen isim.

⁴ İkinci kocası Iudah'ı tanımlamak için vasi kavramı kullanılmıştır. Koruyucu adıyla da anılmaktadır. Vasilik kısaca hukuksal ilişkileri düzenleyen, mirastan payların ödenmesini sağlayan, anlaşmaların takibini yapan kişilere verilen unvan olarak nitelendirilmektedir bk. (İnceel, 2009: 17-85).

rinden uzaklaştırmak istemektedir. Babatha kendi mülküne ipotek koyarak oğlunun bakımını üstlenmek isteğine yönelik talebine atıf bulunmaktadır. Böylelikle mülklerden elde edilen geliri artırmayı planlamaktadır. Babatha'nın Okuma-yazma bilmemesine rağmen farklı yöntemlerle çözüm arayışı içerisinde bulunması ve eylemleri gerçekleştirmede cesareti Roma hukuku oldukça iyi bilen kişileri etrafına topladığının göstergesi olabilir.

P. Yadin 16 numaralı belge MS. 127 tarihinde, Rabbath-Moab Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 59-60; Kraemer, 2004: 62D; URL-6). Babatha'nın bir diğer seyahati Rabbath-Moab Bölgesine gerçekleşmiştir. Seyahati mal beyanı için yapmaktadır ve burada bir süvari komutanına ulaşarak kimi mülklerinin vergisini ödemiştir. Babatha'nın beyanına göre üç meyve bahçesine sahip bulunmaktadır, bunlardan ikisi için üründen bir pay ve kraliyet vergisi ödemiştir, diğerine ise yalnızca üründen bir pay ödediğini görmekteyiz.

P. Yadin 17 numaralı belge MS. 127, Rabbath-Moab Bölgesinde, Eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 61-62; Kraemer, 2004: 62E; URL-7). Belge Babatha'nın kocası Iudah'ın Babatha'dan 300 dinar borç aldığına yöneliktir. Bu haliyle belge bir borç senedir. Senette borcun zamanında ödenmemesi durumunda (tam tarih aile içi anlaşma olduğu için belirtilmemiş olabilir) borç verenin zararına ek olarak iki katı ödeme yapması gerektiğini vurgulanmaktadır. Ek olarak bu borç senesinde Babatha'nın ilk evliliğinden olan oğlu İesus “ἐπίτροπος” olarak belirlenmiştir. Babatha'nın istediği kişiyi vasi olarak atadığını görmekteyiz.

P. Yadin 19 numaralı belge MS. 128 tarihinde, Maoza Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 67-69; Kraemer, 2004: 62G; URL-8). Babatha'nın kocası Iudah'ın evli olan kızı Shelamzion'a En-Gadi'deki mülklerini miras bırakması ile ilgilidir. 7 numaralı belgeye benzer olarak “ebedi miras” olarak isimlendirilen olay burada tekrar yaşanmıştır. Iudah kızı Shelamzion'a mülklerin (evli olmasına ve erkek kardeşleri bulunmasına rağmen - ki bu Yahudi yasasına aykırıydı) devir işleminin resmi makamlarca kayıt edilmesi teklif edilmiş, yarısı hemen yarısı da Iudah öldükten sonra kızına kalması istenmiştir. Resmi olarak kayıt edilme işlemi mülkün garanti altına alınması olarak görülmesi açısından kişiler tarafından istenmektedir. Kızına yapılan mülk devrinin tam olarak neden yapıldığı bilinmemektedir.

P. Yadin 20 numaralı belge MS. 130 tarihinde, Maoza Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 69-71; URL-9). Shelamzion'un En-Gadi'de bir bahçe ile ilgili yaşadığı anlaşmazlıkla ilgilidir. Anlaşmazlığın

temel noktası Shelamzion'un babası ve amcasının ölümünün ardından onların çocukları arasındaki miras paylaşımı ile ilgilidir. Belgede diğer belgelere paralel olarak Shelamzion'un kocası Iudah'in Shelamzion'un vasisi olarak görülmektedir. Bu belgenin en dikkat çekici noktası Shelamzion'un sorun yaşadığı amca çocuklarının vasilerden birisinin Iulia Crispina adlı kadın olmasıdır. O erkeklere verilen unvandan farklı olarak “ἐπίσκοπος” olarak anılmıştır.

P. Yadin 21 ve 22 numaralı belgeler, MS. 130 tarihinde, Maoza Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 71-73; URL-10,11). Babatha'nın sahip olduğu üç hurma bahçesinden elde ettiği ürünü, kendisine vasi olarak belirlediği Menahem oğlu Samous aracılığıyla (ki o da bu kiralama-dan payını alacak) Iesus oğlu Simon'a sattığı anlatılmaktadır. Babatha'nın bahsi geçen üç bahçeyi Iudah'tan çeyiz karşılığında aldığını öğrenmekteyiz. Büyük olasılıkla ketuba parası olarak değerlendirilmiştir. Burada tartışılan konu metinde geçen emek ve kiralama ile ilgili detayların ve ayrıca yapılan eylemin hangi yasaya uygun olduğu ile ilgilidir.

P. Yadin 23 ve 24 numaralı belgeler MS. 130 tarihinde, Maoza Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 74, 75-76; URL-12,13). Belgenin içeriğindeki konu Babatha ile ilk kocasının oğullarının vasileri arasında, Iesus'un kardeşi Ioseph'in ölümüyle yaşanan arazi anlaşmazlığıdır. Ioseph'in çocuklarına ait mülklerinden birisi olan Moaza'daki hurma bahçelerine Babatha'nın haksız yere sahip olduğu iddia edilmektedir. Vasiler Babatha'yı şikâyet etmişlerdir akabinde Babatha ile vasiler bölgenin Roma valisi Haterius Nepos'un huzuruna çağrılarak iki tarafından da dinlenmesi istenmiştir. Taşrada yaşayanların Roma makamlarından Roma dışı hukuka göre yapılan talepleri icra etmelerini veya karara bağlamalarını beklediklerini göstermesi açısından belge değerlidir.

P. Yadin 25 numaralı belge MS. 130 tarihinde, Maoza Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 76-77; URL-14). 23 ve 24 numaralı belgelerin devamı niteliğindedir. 23 ve 24 numaralı belgelerde davayı açan Besas, Babatha'ya 25 numaralı belgede de dava açmıştır, fakat vasi hastalanmıştır. Onun yerine ikinci vasi Iulia Crispina adlı kadın vasi herhangi bir erkek yardımcı ya da vasisi olmadan tek başına Babatha'ya karşı davayı Petra'da devam ettirmiştir. Roma İmparatorluğu'nda mahkemelerde kadın vasi oldukça ender karşılaşılan bir durumdur. Belge oldukça zarar gördüğü için detaylar noktasında sıkıntı yaşamamıza rağmen Babatha'nın verilecek karardan memnun olmaması halinde vali önünde tekrardan itiraz etme hakkının olduğunun vurgulanması ayrıca dikkate değerdir.

P. Yadin 26 numaralı belge MS. 131 tarihinde, Maoza Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 77-78; Kraemer, 2004: 62H; URL-15). Babatha'nın ikinci kocası Iudah'ın ölümü üzerine diğer eşi Miriam'ın Iudah'ın evindeki her şeye el koyması üzerine yaşanmıştır. Babatha bu durumu valiye şikâyet etmiştir, fakat Miriam'in daha önce Babatha'ya karşı bir uzaklaştırma kararı elde ettiğini görmekteyiz. Belgenin en dikkat çekici özelliği Iudah'ın bilinen Yahudi örneklerinin aksine çok eşli olmasıdır.

P. Yadin 27 numaralı belge MS. 132 tarihinde, Maoza Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 79; URL-16). Babatha oğlunun vasi-lerinden birisi olan Simon'dan oğlu Iesus'un nafakası karşılığında para aldığı kabul etmektedir. Simon vasi olarak görevi babası Eglas oğlu Iannes'ten devralmıştır. Belgede asıl dikkat çekici nokta Aramice düzenlenen belgenin, Yunanca yazılması için Babatha'nın kendisine vasi olarak Menahem oğlu Babeli'yi görevlendirmesidir. Bunun sebebi büyük olasılıkla Aramice bilmeyen Romalı yöneticilere belgeleri sunabilme imkânından kaynaklanmaktadır.

P. Yadin 33 numaralı belge MS. 125? tarihinde, Maoza Bölgesinde, eski Yunanca yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 54; URL-17). Belge oldukça zarar görmüş haldedir. Bu belgeden Babatha'nın yetimler için açtığı davada ikinci aşama olarak tekrardan dava açtığını öğrenmekteyiz.

Babatha arşivi Babatha'nın yaşamı ve kadınların Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında yaşadığı değişiklikleri kimi örneklerle bize sunmaktadır. Arşiv aracılığıyla dönemin şartlarının da daha iyi anlaşılması Yahudi kadınının yaşam biçimini değerlendirmemizde yardımcı olmaktadır.

2. Babatha Arşivindeki Ketubalar

Arşivde bulunan ketuba örneklerinin iki farklı dilde olması, ketubaların iki farklı kültürde ifade edilmesi anlamına gelmesi açısından önemlidir. P. Yadin 10 numaralı belge Aramice yazılmış bir ketuba içermektedir. P. Yadin 18 numaralı belge ise eski Yunanca ketuba örneğidir. İki ketubanın da alanlarında ilk örnekler arasında yer almalarından dolayı, gelecekteki ketubalardan farklılıklar içerebilecekleri unutulmamalıdır. P. Yadin 10 numaralı ketuba yine de geleneksel Yahudi kültürü izlerini içerisinde barındırmaktadır. Belge MS. 125(?) tarihinde, Maoza Bölgesinde, Aramice yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 46-48; Kraemer, 2004: 62A; Yadin vd., 1994: 78-79).

8. Özgür bir kadına yakışan durum, yüz tetradrahmiye (sil'in) eşit olan dört yüz dinar (zuzi) toplamı,

9. Her ne olursa olsun istediğini al ve [...dan] ... ile birlikte yiyeceğini, giyeceğini ve yatağını almanı diliyorum.

10. Özgür bir kadın olarak giysilerini giyeceksin. Eğer tutsak edilirsene, seni kurtaracağım, evime ve mülkümüne.

11. Seni karım olarak geri alacağım ve ketuba paranı ödeyeceğim.

12/13. [Eğer ebedi evime senden önce gidersem, benden doğacak erkek çocuklarına, kardeşleriyle paylaştıklarının ötesinde, senin ketuba paranı miras alacaklar].

14. Kız [çocuklar] evleninceye kadar evimde ve mülkümde yaşayacak ve bakılacaklardır. Ve eğer

15. Ebedi evime senden önce gidersem, benim evimde yaşayacaksın ve benim evimden ve mülkümünden yararlanacaksın,

16. Ta ki mirasçılarım sana “ketuba” paranı vermek isteyene kadar. Ve bana ne zaman söylersen,

17. Bu belgeyi gerektiği gibi değiştireceğim], (garanti maddesini içeren mektupların boşlukları ve parçaları bulunmaktadır).

18. Ve ben Elazar Khthousion oğlu Iudah, yukarıda yazılı olan her şeyi [kabul ediyorum].

Simon kızı Babatha, Elazar oğlu Iudah'dan alacaklı. İmzalar;

1. Elazar oğlu Iudah bunu kendisi için yazdı.

2. Simon kızı Babatha, kendisi için yazdı.

3. ... ? şahit oldu.

4. Simon oğlu Toma şahit oldu.

5. ...? şahit oldu.

6.

7. [...].

8. [?].

Bir diğer ketuba örneğimiz P. Yadin 18 numaralı belgede yer almaktadır. Belge MS. 128 tarihinde, Maoza Bölgesinde, eski Yunanca ve Aramice yazılmıştır (Czajkowski, 2014: 62-66; Kraemer, 2004: 62F; URL-18). 18 numaralı ketubanin içeriğinde Hellen kültürel etkileri yoğun olarak görülmektedir ve Aramice olarak yazılan ketubadan bariz farklılıklar içermektedir.

Metin

30 ἐ[πι ὑ]πάτων Που[π]λει[ο]υ Μετελι[ου] Νέπωνος τὸ β καὶ Μάρκου
Ἀγγίου Λίβωνος [νώναις Ἀπριλίας], ἀ[ρ]ιθμῶ δε τῆς νέας
ἐπαρχείας Ἀραβίας [ἔτους τρίτου εικοστοῦ] μῆ[νός] Ξαν-

- δίκου π[ε]ντεκαιδεκ[ά]τῆ ἐν Μα[ωζα περι Ζ]οα[ραν] ἐξ[έ]δο-
τ[ο] Ἰούδα]ς Ἐλεαζαρου τοῦ καὶ [Χθουσί]ων[ος Σ]ελαμψ[ι-
ώγηγ τὴν ἰδίαν θυγατέραν αὐτοῦ παρθένον Ἰού-
- 35 δατι ἐπικαλουμένῳ Κίμβερι υἱῷ Ἀνανίου τοῦ Σωμα-
λά, ἀμφοτέροι ἀπὸ κώμνης Αἰνγαδῶν τῆς Ἰουδαία[ς
ἐνθάδε καταμένοντ[ες], εἶναι τὴν Σελαμψιών[ην
Ἰούδατι Κίμβερι γυναῖκαν γαμετὴν πρὸς γάμου κ[οι-
ωνίαν κατὰ τοὺς νόμους, προσφερομένην αὐτ[ῶ
40 εἰς λόγον προσφορᾶς κοσμίαν γυναικίαν ἐν ἀργύρῳ κα[ὶ
χρυσῷ καὶ ἱματισμῷ διατετειμημένην ἐν ἀλλήλοις, ὡς
λέγουσιν οἱ ἀμφοτέροι, ἀξιοχρέαν εἶναι ἀργυρίου δη[ναρίων
διακοσίων, ἣν τειμογ[ρ]αφίαν ὠμολόγησεν ὁ γῆμ[ας Ἰού-
δας ὁ καλούμενος Κίμβερ ἀπειληφέναι παρ' αὐτῆ[ς διὰ] χ[ε-
45 ρὸς παραχρῆμα παρὰ Ἰούδου πατρὸς αὐτῆς καὶ ὀφείλ[ειν
αὐτὸν τῇ αὐτῇ Σελαμψιώνῃ γυναικὶ αὐτοῦ ἅμα δη[να-
ρίων ἄλλων τριακοσίων ἁμολόγησεν δοῦναι αὐ[τῇ
πρὸς τὰ{τα} τῆς προγεγραμμένης προσφορᾶς [α]ὐτ[ῆς
πάντα εἰς λόγον προι[ο]κὸς αὐτῆς ἀ[κολούθως αἰρέσει τρο-
50 φῆς καὶ ἀμφιασμοῦ αὐτῆς τε καὶ τῶν μελλόν[των τέ-
κνων ἑλληνικῷ νόμῳ ἐπὶ τῆς τοῦ αὐτοῦ Ἰού[δα Κίμ-
βερὸς πίστεως καὶ κινδύνου καὶ πάντων ὑπαρ[χόν-
των ὧν ἔχει ἐν τῇ αὐτῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ ἐνθά-
δε καὶ ὧν ἂν ἐπικτήσῃται πάντα πάντων κυρίως, [τρό-
55 πῳ ὧ ἂν αἰρήται ἡ Σελαμψιώνῃ γυνὴ αὐτοῦ ἢ ὅς δ[ι] αὐτῆς
ἢ ὑπὲρ αὐτῆς πράσσωσιν αἰρήται τὴν εἴσπραξιν π[οιεῖσθαι.
ἀλλάξει δὲ Ἰούδας ὁ καλούμενος Κίμβερ [τῆ γυ]ναί[κ]ι αὐτοῦ
Σελαμψιώνῃ τὴν συγγραφὴν ταύτην ἐν ἀργ[ύρῳ ἢ σ-
φραλισμένῳ ὡς καθήκει ὁπόταν αὐτὸν ἀπαιτήσ[ει
60 ταῖς ἑαυτοῦ δαπάναις κατὰ μηδὲν ἀντιλέγων. εἰ δ[ὲ
μὴ γε, ἐκτίσει αὐτῇ τὰ προγεγραμμένα δηνάρια [πάν-
τα διπλοῦν, καὶ τῆς πράξεως γεινομένης αὐτ[ῆ] ἀπό
τε Ἰούδ[ο]υ Κίμβερὸς ἀνδρὸς αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ὑπ[αρχόν-
των αὐτοῦ κρίως, τρόπῳ ὧ ἂν αἰρήτα[ι Σε]λαμψ[ιώνῃ ἢ ὅς
65 δι αὐτῆς ἢ ὑπὲρ αὐτῆς πράσσωσιν τὴν εἴσπραξιν ποι-
εῖσθαι. πίστ[ε]ι [ἐπη]ρωτήθη καὶ ἀνθρωμολογήθη ταῦ-
τα οὕτως καλῶς γείνεσθαι.

- 68 יהודה בר אלעזר כתושן הקחת ית שלמצין ברתי בתולה ליהודה
69 [קמב] ר בר חנניה בר שמלא כדי על כתב יהודה כתבה
70 [יהודה] קמבר ברן חנניה ב(ר) שמלא מדי אנה בחובת כסף דנרין
71 [חמ] ש מאה פנ שלמצין אנתתי כדי על כתבו
72 [יהודה] כתבה
73 Θεενας Σίμωνος λιβλάριος ἔγραψα.

Çeviri

Publius Nepos ikinci kez konsüllüğünde ve Nisan (ayın)'nın beşinci günü Marcus

30. Annius Libo zamanında ve Yeni Arabistan eyaletinin yirmi üçüncü yıl Xandikos'un on beşinde, Zoara (bölgesi) üzerindeki Maoza'da. Eleazar'ın oğlu Iudah, Khthousion olarak bilinir, bakire olan kızı

35. Shelamzion'u Ananias oğlu Somalas'ın oğlu, Iudah'a, diğer adı Cimber'e, teslim etti. Her ikisi de Iudaea'nın Gadi köyünde yaşamaktadır. Shelamzion'un Iudah Cimber ile yasalara uygun evlenmesi (için)

40. gelin hediyesi olarak gümüş ve altından takılar ve karşılıklı anlaşma ile giysiler getirmesi (ayrıca) ikisin de söylediği gibi, damat Iudah Cimber'den iki yüz dinar değerinde gümüşü elde hemen aldığını kabul etmiştir.

45. Cimber adındaki damat Iudah, babası Iudah'tan o an elden teslim aldığını adı geçen Shelamzion'a yukarıda belirtilen gelin hediyesinin toplamına ek olarak ona vermeyi vaat ettiği üç yüz dinarla birlikte eşine borçlu olarak çeyizine sayılmıştır. Adı geçen Iudah Cimber'in iyi niyeti ve

50. risklerini ve güvenliğini, hem onu hem de gelecek çocukları Yunan geleneklerine uygun olarak beslemeyi ve giydirmeyi taahhüt etmesi ve hem söz konusu memleketinde hem de şu anda sahip olduğu şeyler ve ek olarak her yerde geçerli olarak edinebileceği eşi Shelamzion'un

55. seçebileceği herhangi bir şekilde veya onun aracılığıyla ya da onun adına kim hareket ederse etsin, uygulamayı takip etmeyi seçsin. Cimber adlı Iudah, eşi Shelamzion ne zaman talep ederse, bu sözleşmeyi, masrafları kendisine ait olmak üzere, hiçbir itirazda

60. bulunmadan usulüne uygun olarak güvence altına alınmış gümüş olarak ödeyecek. Eğer o ödemezse hem kocasından hem de onun mülklerinden Shelamzion onun aracılığıyla veya onun adına hareket eden

65. her kim olursa olsun, uygulamayı takip etmeyi seçebileceği her kim olursa olsun, mülkiyet yasasına göre icra hakkına sahip olacak, yukarıda

belirtilen tüm miktarı iki katına çıkarılacaktır. İyi niyetle resmi soru soruldu verdiği yanıt olarak bunun doğru bir şekilde yapıldığı kabul edildi.

68. Elazar Khthousion oğlu Iudah: Bakire kızım Shelamzion'u yukarıda yazılana göre Somala oğlu Hananya oğlu Iudah Cimber ile evlendirdim.

69. Yukarıda yazılı olanlara göre, Somala oğlu Hananya oğlu Cimber. Iudah yazdı.

70. Somala oğlu Hananya oğlu Cimber. Gümüş dinar borcumu kabul ediyorum.

71. Yukarıda yazdıklarına göre, karım Shelamzion'un çeyizi olan beş yüz dinardır.

72. Iudah ben yazdım.

73. Theenas, Simon'un oğlu, kütüphaneci, (bunu) yazdım. Arka sayfada ek olarak;⁵

Hilqiyah oğlu Elazar, şahit

... oğlu... şahit

... oğlu Ioshoua, şahit

Ka.abaios oğlu Soumaios, şahit

?

Iudah oğlu Iudah, şahit

... oğlu... şahit.

1961 tarihinde Yigael Yadin tarafından bulunan Babatha arşivindeki belgeler içerisinde yer alan P. Yadin 10 numaralı belge Babatha'nın ikinci evliliği hakkında bilgi vermektedir. P. Yadin 18 numaralı belgede ise Babatha'nın ikinci kocası Iudah'ın kızının evliliği ile ilgilidir. İki belge Aramice ve eski Yunanca ilk ketuba örnekleri arasında yer alması açısından değerlidir.

P. Yadin 10 numaralı belge tipik bir ketuba özelliği göstermektedir. İlk olarak bahsetmemiz gereken tarihin belgede tam olarak anlaşılabilmesi ile ilgilidir. Tarih alanı hasar aldığı için tam okunamamaktadır. Bir diğer hasarlı alanda damat ve gelinin soyu, adları ile ilgili bilgiler içermektedir. Bu noktada yer alan hasar oldukça ileri seviyededir. Üçüncü aşama Aramice yazılan ketubalarda bulunan Musa yasalarına yapılan vurgu (Ünal, 2012: 686) ile burada da karşılaşmaktayız ve yasalara uygun bir eş olunacağından bahsedilmektedir. Dördüncü aşamada maddi yükümlülüklerle geçilmektedir.

⁵ Belgeleri paylaşan yazarlar şahitler kısmına yer vermemektedir. Fakat Kraemer belgenin arkasında şahitlerin de olduğundan bahsetmektedir ve çevirisini vermektedir. Burada yazılan isimler onun çevirisinden alınmıştır. Bk. (Kraemer,2004: 152).

Maddi yükümlülük içerisinde yer alan miktar Mişna'da ifade edilen bakireler için 200, dul kadınlar ve boşanmışlar için ise 100 dinar başlık parası olduğu ibaresine atıfını içermektedir (Yadin vd., 1994: 77; 90) Buradan Babatha'nın ikinci evlilik yaptığı Mişna metinlerine uygun bir başlık parası belirlendiğini görmekteyiz (Friedman, 1996: 56-61). Beşinci aşama damat tarafından geline verilen sözleri içermektedir. Her ne olursa olsun gelinin özgürlüğüne ve rahatına dikkat edileceğine yönelik atıflar bir belge ile koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Eğer kadın esir düşerse fidyeye ödeyerek kocanın kadını kurtaracağı sözünü vermektedir, bu sözün kaynağını biz Talmud metinlerinde bulmaktayız (URL-19). Altıncı aşamada miras hakkı, ölüm durumunda ketubanın kime geçeceği, kızların durumu gibi bilgiler içermektedir. Babatha'nın arşivinde geleneksel Yahudi uygulaması olan eşin ölümü durumunda mirasın bazı durumlarda kardeşlere geçme hakkı uygulaması devam etmektedir (Besalel, 2001: 2: 410-411). Fakat ketubada belirtilen paranın geline ödenmesi sorumluluğu da kardeşler tarafından üstlenilmesi gereken zorunluluk olarak görülmektedir. Bu noktada Babatha'nın arşivindeki P. Yadin 7 örneğinde olduğu gibi tüm mirasın eşe bırakıldığı durumlarda görülmektedir. Kızların durumu konusunda sadece Yahudi geleneği olarak değil dönemin genel uygulaması evlenen kızın artık başka aileye geçtiği belirli durumlar dışında miras dışı bırakıldığı bilinmektedir (Gürkan, 2020: 306). Yedinci aşama değişen durumlar karşısında karşılıklı anlaşmaya varılarak yapılacak olan değişiklikler için uygun boşlukların bırakılmasıdır. Damat burada kadının isteğini dikkate alarak değişiklik yapabileceğinin sözünü de vermektedir. Sekizinci alanda damat bahsi geçen tüm yazılanları kabul ettiğini söylemektedir, ardından damadın ve gelinin imzalarına ek olarak 5 adet şahidin imzası ile ketuba sona ermektedir.

P. Yadin 18 numaralı belge 10 numaralı belgede olduğu gibi alanında ilklerden olması açısından değerlidir. P. Yadin 18 numaralı belge iki ana bölümden oluşmaktadır. Ne yazık ki bazı bölümleri oldukça zarar görmüş haldedir ve tam anlamıyla okunamamaktadır. İlk aşamada İbranice metne benzer olarak tarihin ve ketubanın yapıldığı yerin belirtilmesi ile metin başlamaktadır. Ardından isimler ve soy vurgusu, kişilerin nereden oldukları gibi bilgiler verilememektedir. Ardından yasalara uygun evlilik yapıldığından bahsedilmektedir. Fakat burada bahsi geçen yasanın tam olarak Yahudi ya da Hellen yasası mı olduğu anlaşılammamaktadır. Fakat devamında çocukların korunmasına yönelik içerik evlilikten doğan çocukların korunmasındaki Hellenistik vurgular bahsi geçen yasanın Hellenistik yasalara yapılan vurgu olma ihtimalini arttırmaktadır (Wasserstein, 1989: 105). 10 numaralı belge-

de açık olarak ifade dilen “Musa Yasası” burada geçmemektedir. Roma İmparatorluk döneminde kadınların önceki dönemlere göre özgür hareket etmelerine rağmen eski Yunanca metinde ağırlıklı olarak kadınların daha geriplanda kaldığı Hellenistik geleneğin izlerini görmekteyiz (Lewis, 1991: 36-37). Bir diğer ayırım noktası ketuba için geline getirilen hediyeler noktasındadır. Kıyafet ve değerli takılar Aramice metinde görülmemektedir. “mohar” ücreti geline ve babasına ödenmesi bir diğer ayırım noktasıdır. Bu noktada gelinin babası da yapılan anlaşmaya dahil olmaktadır. Damat ile gelinin babası arasında yürütülen bir anlaşma niteliğine dönüşmektedir. Yapılan bu vurgular Hellenistik etkiler taşımaktadır ve Yunan evlilik sözleşmelerine benzerlik göstermektedir (Lewis, 1987: 230). Aramice ketubadan farklı bir diğer alan ceza maddesinin vurgusudur. Eğer belgede yazılanlara uyulmazsa damat ya da yasal olarak sorumlular geline söz verdiği ücretin iki katını ödemek zorunda kalacaktır. Gelinin kendisinin dahil olmadığı, erkekler arasında yapılan bir sözleşme niteliğine dönüşmüştür. Damat ve gelinin babasının imzası ön plana çıkmaktadır.⁶ Belgenin Babatha'nın arşivinde olması sebebi üvey kızı ile Babatha'nın yakınlığı olabilir. Her ne kadar kaynaklar sessiz olsa da ketubanin hemen öncesinde yer alan P. Yadin 17 numaralı belgede Babatha'nın kocasına verdiği borç para Shelamzion'un evliliği için olabilir (Kraemer, 1993: 100). Ayrıca iki ketuba arasındaki kimi farklılıkları diğer farklılıkları kısaca özetlememiz gerekirse şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Ketuba	Taraflar	Farklılıklar	Yıl
P. Yadin 10 Babatha'nın Ketubası	Babatha ile Yehudah (Iudah) arasında	Çeyiz hediye edilmedi, Babatha için emanet tutuldu. / Babatha çeyiz ödenene kadar Iudah ya da onun ailesi tarafından bakıldı. / Borçlar ve yükümlülükler evlilik sözleşmesi kadar önemli.	MS. 122-125
P. Yadin 18 Babatha'nın Üvey Kızının Ketubası	Shelamzion ile Iudah Cimber arasında	Çeyiz takılar ve kıyafet olarak teslim ediliyor. / Çeyiz hazırlanmasında kadının ailesinin yanında damatta destek olmaktadır. / Çeyizin ayrıca gümüş olarak geri ödenmesi ka-	MS. 128

⁶ Roma hukuk sisteminde aile reisinin rızası olmadan evlenme gerçekleşmemektedir. Ketuba örneğinde bu düşüncenin yansıması olabilir. Roma hukuk sisteminde rıza ile evlilik için bk. (Kayak, 2018: 291).

		rarlaştırılıyor. Ayrıca çeyiz She- lamzion'un talebi üzerine tara- fına ödenebilir, aksi durumda iki katı ceza ödenmesi kararlaştırı- lıyor.	
--	--	--	--

Tablo 1. Ketuba Farklılıkları (Bowlin & Reed, 2016: 12).

Sonuç

Babatha'nın yaşamı ve bize bıraktığı belgeler, sadece Yahudi kadınının kutsal metinler dışında yaşamını anlamamız için değil aynı zamanda tarihsel olarak Roma İmparatorluğu'nun Iudaea-Arabia Bölgesindeki yönetim anlayışını anlama açısından da essiz bilgiler sunmaktadır. Babatha arşivi bir değişimi ifade etmektedir, değişimin taraflarını mevcut düzenin devam etmesini isteyen toplum ile Babatha olarak belirleyebiliriz. Babatha elde ettiği imkanlar ile mal varlığını korumaya çalışmıştır. Bu aşamada onun bıraktığı belgeler ile Yahudi geleneksel yaşam biçimini üzerindeki Hellenizmin etkisini oradan da Roma İmparatorluğu'nun örgütlenmesine kadar uzanan sürecin Yahudi kültürü üzerinde bıraktığı izleri görebilmemize olanak sağlamaktadır. Hatta kadınlara karşı Hellenistik tutumun tutucu tavrı Roma hâkimiyeti ile birlikte kırılmaya başladığını, bu çelişkili durum içerisinde kadınların özgür hareket etmesinin değerini anlayan Babatha'nın belgelerine sahip çıkma telaşı içerisinde girdiğini kaynaklardan okuyabiliriz. Babatha'nın yaşamı oldukça ilgi çekici olmasının sebebi güçlü karakterine ek olarak ortaya çıkan değişimin izlerini barındırmasından kaynaklanmaktadır. Romanizasyonun güçlenmesi ile birlikte Roma İmparatorluğu'nun farklı şehirlerinde yaşayan Yahudi kadınlarının Babatha'nın yaşamına benzer yaşam biçimi kurabileceği düşüncesinin yadsınamaz olduğu fikrindeyim.

Babatha arşivinde yer alan ketuba örnekleri alanında ilkler olması bakımından detaylı anlatımı hak etmektedir. Sadece iki farklı dili değil aynı zamanda en kabaca anlatımla iki farklı kültürü ifade etmektedirler. Bariz farklılıklar toplumun içerisinde bulunduğu kültürel ortamı da göstermektedir. Ketubaların analizi ile Babatha arşivi içerisinde üç farklı toplumun kadına yönelik tutumları, kadınların toplumlar içerisindeki konumlarını göstermesi, benzerlikler ve istisnalar ile dönemi kutsal kitaplar dışında da görebilmemize olanak sağlamaktadır.

Kaynakça

- Besalel, Yusuf (2001). *Yahudilik Ansiklopedisi C.2*. İstanbul: Gözlem Basın Yayın.
- Bowlin, William F. & Reed, Stephen (2016). "Evidence of Wealth Management and Financial Planning by Women in 2nd Century CE: Contracts from Dead Sea Caves". *The Accounting Historians Journal*, 43(2): 1-38.
- Broshi, Magen (1992). "Agriculture and Economy in Roman Palestine: Seven Notes on the Babatha Archive". *Israel Exploration Journal* 3(4): 230-240.
- Czajkowski, Kimberley (2014). *Living Under Different Laws: The Babatha and Salome Komaise Archives*. Doctoral Thesis. Oxford: Merton College University of Oxford.
- Chevreau, Emmanuelle (2017). "The Evolution of Roman Guardianship through the Mechanism of Excusatio Tutelae". *Legal Documents in Ancient Societies VI. Ancient Guardianship: Legal Incapacities in the Ancient World*. Trieste: EUT Edizioni Università di Trieste, 189-202.
- Cotton, Hannah M. (1993). "The Guardianship of Jesus Son of Babatha: Roman and Local Law in the Province of Arabia". *The Journal of Roman Studies*, 83: 94-108.
- Cotton, Hannah M. (1997). "The Guardian (ἐπίτροπος) of a Woman in the Documents from the Judaean Desert". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 118: 267-273.
- Cotton, Hannah M. (2022). "Woman and Law in the Documents from the Judaean Desert". *Roman Rule and Jewish Life*. Ed. Ofer Pogorelsky. Berlin & Boston: de Gruyter, 501-524.
- Davies, Mary Jo (2021). "The Jewishness of the Babatha Archive". *The Saber and Scroll Journal*, 9(4): 79-94.
- Esler, Philip F. (2017). *Babatha's Orchard: The Yadin Papyri and an Ancient Jewish Family Tale Retold*. Oxford: Oxford University Press.
- Friedman, Mordechai A. (1996). "Babatha's 'Kettuba': Some Preliminary Observations". *Israel Exploration Journal*, 46(1-2): 55-76.
- Gürkan, Salime Leyla (2020). *Anahatlarıyla Yahudilik*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Isaac, Benjamin (1992). "The Babatha Archive: A Review Article". *Israel Exploration Journal*, 42(1-2): 62-75.

- İçten, Erdinç (2018). “Yahudilikte Ketuba”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1): 13-37.
- İçten, Erdinç (2020). “Ketuba ve Aile İçi Sorumluluklar”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29(1): 229-255.
- İnceel, Murat (2009). *Roma ve Türk Hukukunda Vesayet*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayak, Sevgi (2018). “Roma Hukukunda Aile Kurumu”. *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2): 249-302.
- Kraemer, Ross S. (1993). “Jewish Mothers and Daughters in the Greco-Roman World”. *The Jewish Family in Antiquity*. Ed. Shaye J. D. Cohen. Atlanta: Brown Judaic Studies, 89-112.
- Kraemer, Ross S. (2004). *Women’s Religions in the Greco-Roman World: A Sourcebook*. Oxford: Oxford University Press.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur* (2011). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları.
- Lewis, Naphtali (1987). “Papyrus Yadin 18”. *Israel Exploration Journal*, 37(4): 229-250.
- Lewis, Naphtali (1991). “The World of P. Yadin”. *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*, 28(1-2): 35-41.
- Polotsky, Hans J. (1962). “The Greek Papyri from the Cave of the Letters”. *Israel Exploration Journal*, 12(3-4): 258-262.
- Schereschewsky, Ben-Zion (Benno) (2007). “Ketubbah”. *Encyclopaedia Judaica Vol. 12*. Detroit: Thomsen Gale, 93-95.
- Sherman, Charles P. (1913). “The Debt of the Modern Law of Guardianship to Roman Law”. *Michigan Law Review* 12(2): 124-131.
- URL-1: “P. Yadin 5”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;5> (Erişim: 25.02.2023).
- URL-2-3: “P. Yadin 12-13”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;12> ve <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;13> (Erişim: 25.02.2023).
- URL-4: “P. Yadin 14”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;14> (Erişim: 25.02.2023).
- URL-5: “P. Yadin 15”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;15> (Erişim: 25.02.2023).
- URL-6: “P. Yadin 16”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;16> (Erişim: 25.02.2023).

- URL-7: “P. Yadin 17”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;17> (Erişim: 25.02.2023).
- URL-8: “P. Yadin 19”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;19> (Erişim: 25.02.2023).
- URL-9: “P. Yadin 20”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;20> (Erişim: 25.02.2023).
- URL-10-11: “P. Yadin 21 ve 22”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;21> ve <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;22> (Erişim: 26.02.2023).
- URL-12-13: “P. Yadin 23 ve 24”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;23> ve <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;24> (Erişim: 26.02.2023).
- URL-14: “P. Yadin 25”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;25> (Erişim: 26.02.2023).
- URL-15: “P. Yadin 26”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;26> (Erişim: 26.02.2023).
- URL-16: “P. Yadin 27”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;27> (Erişim: 27.02.2023).
- URL-17: “P. Yadin 33”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;33> (Erişim: 27.02.2023).
- URL-18: “P. Yadin 18”. <https://papyri.info/ddbdp/p.babatha;;18> (Erişim: 28.02.2023).
- URL-19: “The William Davison Talmud, ‘Ketubot’: 51a: 10”. <https://www.sefaria.org/Ketubot.51a.10> (Erişim: 01.03.2023).
- Üçer, Mehmet (2020). *Roma Hukuku’na Giriş*. İstanbul: Onikilevha.
- Ünal, Asife (2012). “Yahudilikte Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri”. *Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Dinler Tarihi Araştırmaları, 673-693.
- Ünal, Asife (2016). “Yahudi Düşün Gelenekleri”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5(2): 225-241.
- Wasserstein, A (1989). “A Marriage Contract from the Province of Arabia Nova: Notes on Papyrus Yadin 18”. *The Jewish Quarterly Review*, 80(1-2): 93-130.
- Yadin, Yigael et al. (1994). “Babatha’s ‘Ketuba’”. *Israel Exploration Journal*, 44(1-2): 75-101.
- Zeitlin, Solomon (2016). “Ketuba’nın Menşei”. Çev. M. Sait Toprak. *The Journal of Mesopotamian Studies*, 1(1): 143-147.

“COPE–Dergi Editörleri İin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” ereve–sinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu alıřma iin etik kurul belgesi gerekmemektedir.

ıkar atışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir ıkar atışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE–Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.*